



<https://doi.org/10.18778/0208-6069.102.10>



*Marian Mikołajczyk**

 <https://orcid.org/0000-0002-9405-3036>

*Grzegorz Nancka***

 <https://orcid.org/0000-0002-9911-7473>

O PRAWIE RZYMSKIM I ŚWIECIE ÓWCZESNYM REFLEKSJE LEONA PINIŃSKIEGO W ZWIĄZKU Z ROCZNICĄ POWSTANIA KODYFIKACJI JUSTYNIAŃSKIEJ¹

Streszczenie. W 1935 r. świętowano 1400-letnią rocznicę dokonania Kodyfikacji Justyniańskiej. Z tej okazji, podobnie jak i w całej Europie, również we Lwowie odbywała się uroczystość. Podczas obchodów zorganizowanych przez Koło Lwowskie Polskiego Towarzystwa Filologicznego głos zabrał Leon Piniński – profesor Uniwersytetu we Lwowie, były namiestnik Galicji, a także miłośnik sztuki. Ten uczony w odczycie „W 1400-letnią rocznicę kodyfikacji Justyniana”, ogłoszonym później drukiem, odniósł się nie tylko do rocznicy, ale również kwestii związanych z ówczesną rzeczywistością. Ze względu na to, że jest to jedna z mniej znanych prac tego lwowskiego romanisty, warto przyrzeć się bliżej jego poglądom w niej zaprezentowanym.

Słowa kluczowe: prawo rzymskie, Leon Piniński, Kodyfikacja Justyniańska

ON ROMAN LAW IN LEON PINIŃSKI'S TIMES AND HIS REFLECTIONS ON THE MARGIN OF THE ANNIVERSARY OF THE PROMULGATION OF JUSTINIAN'S CODIFICATION

Abstract. In 1935, the 1400th anniversary of the promulgation of Justinian's Codification was celebrated. As everywhere in Europe, in order to mark this occasion a ceremony was also held in Lviv. During the celebrations organized by the Lviv Branch of the Polish Philological Association, Leon Piniński, a professor of the University of Lviv, a former governor of Galicia and an art lover,

* Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wydział Prawa i Administracji, marian.mikolajczyk@us.edu.pl

** Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wydział Prawa i Administracji, grzegorz.nancka@us.edu.pl

¹ Niniejszy tekst dedykujemy naszemu przyjacielowi dr. Ireneuszowi Jakubowskiemu, który podobnie jak hrabia Leon Piniński zajmował się nie tylko prawem rzymskim, ale również był ściśle związany ze światem sztuki.

gave a speech. In his subsequently published lecture entitled 'On the 1400th anniversary of Justinian's codification', the scholar not only referred to the anniversary, but also to the issues relating to the reality of his times. As this is one of the lesser-known works of the Lviv Romanist, it is worth examining his views in more detail.

Keywords: Roman law, Leon Piniński, Justinian's Codification

1. POMIĘDZY PRAWEM, SZTUKĄ I POLITYKĄ

Leon Piniński (1857–1938), profesor Uniwersytetu Lwowskiego, został zapamiętany jako znakomity znawca prawa rzymskiego (Czech-Jeziarska 2011; Jońca 2019). W świecie naukowym zasłynął przede wszystkim dzięki dwutomowej pracy *Der Thatbestand des Sachbesitzerwerbs nach gemeinem Recht* (Piniński 1885; Piniński 1888; por. Ihering 1889, XIV–XV), którą zagwarantował sobie miejsce w gronie czołowych romanistów czasów przełomu XIX i XX w. (Pikulska-Radomska, Skrzywanek-Jaworska 2020, 676; Skrzywanek-Jaworska 2021). Jego dorobek w zakresie prawa rzymskiego jest jednak stosunkowo skromny. Obejmuje zaledwie kilka prac, z których rozprawa dotycząca posiadania – napisana po niemiecku – jest bez wątpienia najważniejszą, ale i najsłabiej znaną w rodzimej nauce prawa rzymskiego (Nancka 2020, 225–227). Piniński zajmował się w swej pracy naukowej również pojęciem własności w prawie rzymskim, czego rezultatem była rozprawa *Pojęcie i granice prawa własności według prawa rzymskiego* (Piniński 1900). Po ponad dwudziestu latach ogłosił jeszcze opracowanie *O stosunkach prawnych nieobronionych skargą* (Piniński 1925), a także *Wpływ błędu in corpore i in qualitate na ważność umów według prawa rzymskiego* (Piniński 1930). Ostatnią pracą dotyczącą prawa rzymskiego opublikowaną przez tego uczonego był odczyt związany z rocznicą powstania Kodyfikacji Justyniana (Piniński 1935). Rozprawy Pinińskiego, mimo ich niewielkiej liczby, są po dzień dzisiejszy uznawane za solidne studia nad prawem rzymskim. Dzięki temu – jak się wydaje – ich autor obecnie jest najbardziej znanym lwowskim romanistą czasów przełomu XIX i XX w., wciąż chętnie przywoływanym na kartach opracowań naukowych (Nancka 2020, 225).

Praca na Uniwersytecie we Lwowie nie była jednak jedynym polem aktywności Pinińskiego. Można wyróżnić jeszcze co najmniej dwie sfery jego działalności. Jedną z nich była polityka, w której uczonego odnosił znaczące sukcesy. Od 1887 r. był posłem do austriackiej Rady Państwa, gdzie angażował się szczególnie w działalność komisji prawniczej i finansowej (Wiaderna-Kuśnierz 2016, 189–190). Brał aktywny udział w pracach komisji parlamentarnej, która opracowała projekt kodeksu procedury cywilnej², a także był członkiem i głównym referentem komisji

² Odpowiednie projekty trafiły do parlamentu w 1893 r., a w 1895 i 1896 r. uchwalone zostały ustawy o postępowaniu cywilnym i ordynacja egzekucyjna oraz przepisy wprowadzające do tych ustaw (Grzybowski 1982, 455).

parlamentarnej zajmującej się opracowaniem projektu austriackiego kodeksu karnego³ (Osuchowski 1938, 731). Ukoronowaniem działalności politycznej Pinińskiego było pełnienie urzędu namiestnika Galicji. Lwowski profesor został nim 31 marca 1898 r. i sprawował ten urząd przez pięć lat, do 8 czerwca 1903 r. (Akta osobowe – Leon Piniński, k. 76; Nancka 2022, 95–98).

Leon Piniński był również miłośnikiem i znawcą sztuki, a także literatury. Sam podkreślał: „zainteresowanie się rozmaitemi innymi zagadnieniami, mianowicie literackimi i kulturalnymi, nie dało mi poświęcić prac romanistyczne i wrócić do mej pierwotnej naukowej specjalności” (Witkowski, Longchamps de Berier 1931, 18). Romanista tak dobrze orientował się w kwestiach związanych ze sztuką, że uchodził za historyka sztuki, którym z wykształcenia nie był. Lubił otaczać się pięknymi rzeczami. I pewnie z tego powodu jego pałacyk we Lwowie określany był jako „muzeum”. Jak wspominała polska filolożka klasyczna, profesor Anna Komornicka, przebywając w domu Pinińskich należało uważać, aby nie stracić przypadkowo jednego z licznych eksponatów tam się znajdujących (Jońca 2021, 162). Hrabia Piniński był nie tylko wielbicielem Szekspira, ale i miłośnikiem teatru, mającym znaczący wpływ na repertuar lwowskiej sceny (Jońca 2019, 177–178).

W niniejszym artykule spróbujemy przyrzeć się ostatniej romanistycznej pracy Pinińskiego, wartej – jak się wydaje – przypomnienia ze względu na uwagi uczonego odnoszące się nie tylko do prawa antycznego, ale i ówczesnego świata.

2. ROCZNICA POWSTANIA KODYFIKACJI JUSTYNIAŃSKIEJ

14 lutego 1935 r. Koło Lwowskie Polskiego Towarzystwa Filologicznego zorganizowało posiedzenie naukowe z okazji 1400-lecia dokonania Kodyfikacji Justyniańskiej (P., S. 1935, 112). Wpisywało się ono w odbywające się w całej Europie uroczystości związane z tą rocznicą. Takie konferencje miały miejsce w Mediolanie w 1930 r., w Bolonii w 1933 r. oraz w Rzymie w 1933 i 1934 r. (Wenger 1935, 495). Obchody we Lwowie nie były tak huczne jak w zachodniej części Europy: jedynym i zarazem najważniejszym ich punktem było wystąpienie Leona Pinińskiego. Uczony zabrał głos po „dłuższym zagajeniu” Prezesa Koła dr. Wincentego Śmiałka, a jego odczyt zatytułowany „W 1400-letnią rocznicę kodyfikacji Justyniana” został później wydany drukiem. Jak wspomnieliśmy, było to ostatnie ogłoszone przez Pinińskiego opracowanie odnoszące się do prawa rzymskiego. Lwowski profesor starał się ocenić w nim znaczenie dzieła

³ Próby zastąpienia przestarzałej „Powszechnej ustawy karnej” z 1852 r. nowoczesnym kodeksem podejmowano w Austrii od 1863 r. Projekt rządowy z 1889 r. nawiązujący w treści do wcześniejszego projektu ministra Juliusza Antona Glasera stał się podstawą prac piętnastoosobowej komisji Izby deputowanych. Dziełem tej komisji była nowsza wersja projektu z 2 grudnia 1889 r. (Krzymuski 1890, 3–5).

Justyniana z perspektywy przypadającej rocznicy. Taka ocena – jak podkreślał uczony – nie mogła być jednak dokonana w oderwaniu od sylwetki cesarza (Piniński 1935, 5). Konieczne było odniesienie się do jego formacji intelektualnej i moralnej. Jak wskazywał, informacji na ten temat dostarczały źródła historyczne, w szczególności prace Prokopiusza z Cezarei. Posiadały one jednak znaczącą wadę, bowiem zawierały „niezmiernie przesadne pochwały i głośną gloryfikację wszelkich przedsięwzięć Justyniana” (Piniński 1935, 8). Prokopiusz – co podkreślał lwowski profesor – był jednak autorem odkrytego po wiekach zapomnienia w bibliotece watykańskiej paszkwilu na temat Justyniana. To dzieło dostarczało cennych, a zarazem odmiennych informacji na temat władcy, równoważąc pochwalny ton, którym przepełnione były inne prace. Znaleźć tam można „namiętne i złośliwe potępienie Justyniana”, a także „ubliżające szczegóły o rozwiązłym życiu Theodory w czasie jej młodszych lat, nim ją poślubił Justynian” (Piniński 1935, 8). Piniński uważał, że dokonania cesarza nie można oceniać z pominięciem jego żony, Teodora odegrała bowiem znaczącą rolę podczas jego panowania. Cesarz znajdował się pod jej silnym wpływem, a ona sama określana była przez Pinińskiego jako „kobieta niepospolita, dumna, namiętna, energiczna, intrygantka wprawdzie lecz przytem niezwykle odważna” (Piniński 1935, 8). Nieco mniej miejsca poświęca lwowski uczony postaci równie ważnej z punktu widzenia dokonania dzieła kodyfikacji. Tryboniana, który był najbliższym współpracownikiem Justyniana, Piniński określał jako „duszę podjętej pracy” i jednego z głównych autorów sukcesów kodyfikacji (Piniński 1935, 15).

3. OCENA DZIEŁA JUSTYNIANA

Justynian otaczał ogromnym szacunkiem dzieła jurysprudencji klasycznej, którą uznawał za doskonałą oraz nieomylną. Jego ambicją było odnowienie tej dawnej świetności. Związane było to jednak z koniecznością dokonania pewnych zmian w ramach systemu prawnego. Przede wszystkim należało odejść od formalistyki znanej pierwotnemu *ius civile*. Proces rozwojowy, postępujący już w okresie klasycznym, zmierzał wyraźnie do wytworzenia takich zasad prawnych, które oparte były na „etycznych zasadach sprawiedliwości i dobrej wiary” (Piniński 1935, 15–16). Justynian tworzył więc *ius aequum*, jako przeciwieństwo *ius strictum*. W te postulaty wpisywało się również „osłabienie nazbyt bezwzględnej dawniejszej władzy ojca rodziny, dążenie do równouprawnienia kobiet w dziedzinie prawa prywatnego” czy też złagodzenie niewolnictwa (Piniński 1935, 16–17).

Jak wskazywał Leon Piniński, o ile cel, jaki postawił sobie Justynian, uznać należy za słuszny, to jednak forma, w jakiej go dokonał, była „niefortunna”. Uczony podkreślał, że „ustawy justyniańskie są pod względem zwrotów językowych jakby klasycznym przykładem tego, jak się ustaw praktycznych formułować nie powinno” (Piniński 1935, 17). Dostrzegał wyraźną różnicę pomiędzy „jasnym,

związłym i zrozumiałym językiem jurysprudencji rzymskiej z czasów klasycznych a owym ociężałym, pełnym napuszystości i zagmatwanego bombastu stylem Justyniana i jego współpracowników” (Piniński 1935, 17). Przyczyną takiego stanu rzeczy była „próżność osobista Justyniana, której na każdym kroku spotykamy dowody”. Nie było to jednak wyłączną winą Justyniana, ale także jego współpracowników, którzy nie tylko schlebiali mu na każdym kroku, ale i byli spragnieni własnych sukcesów. Doprowadziło to do tego, że proste kwestie zostały ujęte w sposób „rozwlekły, mętny i niezrozumiały”, jak również obciążone „samochwalstwem dochodzącem często do karykatury” (Piniński 1935, 17). Na tej podstawie lwowski profesor sformułował wniosek, że „wadliwa forma ustaw Justyniana sprawia, że często w konstytucjach mających na celu usunięcie dawnych wątpliwości spotykamy się nie tylko z nowymi, ale nawet z zamąceniem zasadniczych pojęć prawnych” (Piniński 1935, 17).

Cesarz Justynian, dokonując dzieła kodyfikacji, był przekonany o jej niekwestionowanym znaczeniu. Taki był wniosek Pinińskiego, który stwierdzał, że „Justynian i kompilatorowie niezmiernie przeceniali wartość dokonanego dzieła kodyfikacji prawa” (Piniński 1935, 21). Świadczyć miały o tym nie tylko wypowiedziane przez nich pochwały, ale również zarządzenia Justyniana dotyczące ułożenia Digestów i ich zatwierdzenia. Te ostatnie Piniński określał jako „rodzaj megalomanji już prawie i wiary we własną nieomylność”. Justynian, wychodząc bowiem z założenia swojej doskonałości, zakazał pisania objaśnień i komentarzy do swego dzieła, obawiając się, że zastąpią one literę jego kodyfikacji (Piniński 1935, 21). Badacz uważał także, że dokonane przez kompilatorów justyniańskich interpolacje były w wielu przypadkach „niezręczne”, przez co „o ile idzie o zbadanie dziejów stopniowego rozwoju prawa rzymskiego, przedstawiają się jako zepsucie i zeszpecenie pierwotnej osnowy” (Piniński 1935, 19). Jeszcze bardziej dosadnie wypowiadał się na temat Instytucji Justyniana. Uważał bowiem, że swą szczęśliwą redakcją zawdzięczają one przede wszystkim temu, że „nie tylko trzymano się Instytucji Gaiusa, znakomitego popularyzatora prawa, lecz nawet liczne ustępy stronami całymi z Gaiusa odpisano” (Piniński 1935, 20). W swej krytyce lwowski uczonec nie szedł jednak tak daleko, jak inni. Niektórzy bowiem widzieli w kodyfikacji „zepsucie pierwotnego prawa rzymskiego”. Takiego zdania był m.in. Paul Frédéric Girard, który wręcz sądził, że byłoby lepiej, gdyby kompilacja nie powstała (Piniński 1935, 22).

Z drugiej strony zdaniem lwowianina nie można było kwestionować, że kodyfikacja była jednym z najważniejszych, o ile nie najważniejszym dokonaniem Justyniana. Fakt, że właśnie to osiągnięcie władcy dostrzegł Dante w swej Boskiej Komedii, wskazywał, zdaniem Pinińskiego, jak trwały był wkład Justyniana w rozwój cywilizacji. Cesarz postawiony został tam wśród „najbardziej zasłużonych zbawionych” a Dante „wkłada mu w usta słowa czyniące go niejako reprezentantem idei doskonałego prawodawstwa, zapewniającego ład i sprawiedliwość a zarazem w dziedzinie prawno-publicznej zespolenia najwyższej władzy

świeckiej, opartej na uniwersalności rzymskiego imperium” (Piniński 1935, 10). Piniński przyznał zresztą, że *Digesta Justyniańskie* to „potężny zasób skarbów literatury prawniczej”, dzięki któremu prawo rzymskie mogło oddziaływać na dalszy rozwój prawa prywatnego. Zdaniem lwowskiego romanisty, gdyby Justynianowi nie udało się dokonać dzieła kodyfikacji, „szczątki jurysprudencji rzymskiej byłyby zapewne w ciągu wieków barbarzyństwa w zachodniej Europie zupełnie zaginęły, a w państwie bizantyńskim ślady ich pozostałyby może w greckim języku w jakichś niezgrabnych jeno przeróbkach i nie dostałyby się wcale do zachodniej Europy” (Piniński 1935, 21). Piniński uważał także, że

powaga kodyfikacji Justyniana podniosła w szerokich kołach uszanowanie dla prawa rzymskiego, zachęciła do zajmowania się nim naukowe w Italji, zwłaszcza później, gdy się już wytworzyły uniwersytety jako ogniska naukowe: wpłynęła też na to, iż Kościół katolicki przejął w znacznej mierze zasady prawne rzymskie i przyczynił się niepomniernie do ich rozszerzenia. Wszystkie te okoliczności przygotowały recepcję prawa rzymskiego jako obowiązującego i stworzyły potężne oddziaływanie nawet na te państwa, gdzie do formalnej recepcji nie przyszło. Bez kodyfikacji Justyniana pozostałoby może coś z jurysprudencji rzymskiej jako urywki archaistycznej literatury, ale brakłoby donioślejszych rezultatów. (Piniński 1935, 23)

4. 1400 LAT PÓŹNIEJ

Odczyt związany z rocznicą dokonania dzieła kodyfikacji przez cesarza Justyniana odbył się w 1935 r. Europa w tym czasie znacząco różniła się od tej z początku XX w., a nawet sprzed kilku lat. W dziedzinie prawa na początku XX w. nastąpiło wydarzenie mające niezwykle doniosłość dla jego dalszego rozwoju. Było to wejście w życie w 1900 r. niemieckiego kodeksu cywilnego (BGB) przez co – w odniesieniu do dziejów prawa rzymskiego w Europie – zakończyła się pewna epoka (zob. Sójka-Zielińska 1973, 159–176). W istocie bowiem prawo rzymskie stało się dyscypliną historyczną (Kupiszewski 2013, 119). Otwierało to dyskusję dotyczącą jego przydatności, w tym potrzeby nauczania.

Szczególnie niepokojące głosy dochodziły z Niemiec. W doktrynie Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Robotników (NSDAP) pojawiły się tendencje do wyrugowania prawa rzymskiego (Finkenauer, Herrmann 2017, 1–2; Jakab 2021, 3; Kuryłowicz 2013a, 260–262). Program NSDAP z 1920 r. przewidywał w 19 punktach: „Domagamy się zastąpienia prawa rzymskiego, służącego materialistycznemu porządkowi świata, przez niemieckie prawo wspólnoty” (tłum. Zmierczak 2016, 74). Chodziło więc nie tylko o likwidację prawa rzymskiego jako przedmiotu wykładanego na uniwersytetach, ale przede wszystkim o usunięcie rzymskich zasad prawnych, które stanowią „podstawę tworzenia i uznawania danego porządku za prawny” (Zmierczak 2016, 75; zob. też Kuryłowicz 2013b, 162–163). Te postulaty w latach trzydziestych przybrały jeszcze bardziej na sile. Zagrożenie z tym związane doskonale rozumiał Piniński, który podczas

swojego wystąpienia związanego z Kodyfikacją Justyniana odnosił się stanowczo do tych wydarzeń. Stwierdzał: „Nie wiadomo mi, o ile są prawdziwe wersje, że w obecnych hitlerowskich Niemczech noszą się z myślą usunięcia zupełnego prawa rzymskiego ze studiów prawniczych i zastąpienia go jakąś mętną nauką o nordycko-germańskich pierwiastkach rasowości; nie wątpię wszakże, iż byłby to krok, wskazujący na cofnięcie się ku barbarzyństwu” (Piniński 1935, 4; por. Kuryłowicz 2008, 71–74). Lwowski profesor podkreślał, że oznaczałoby to przekreślenie dotychczasowych zasług romanistów niemieckich, którzy osiągnęli znaczące sukcesy na tym polu. Jednak i w Polsce – jak podkreślał Piniński – doszło do zmniejszenia znaczenia prawa rzymskiego „co niezawodnie pożałowania godne obniżenie wiedzy prawniczej za sobą musi pociągnąć” (Piniński 1935, 4). Twierdził także, iż „usunięcie prawa rzymskiego od tej doniosłej roli w naukach, a już nawet wszelkie znaczniejsze ograniczenie w tym względzie należy uważać za krok mylny i zgubny, który musi wywoływać niebezpieczne obniżenie w dziedzinie wykształcenia i praktycznego zastosowania prawa” (Piniński 1935, 4).

Piniński szczególnie podkreślał również rolę Rzymian w kształtowaniu europejskiej kultury prawnej, opowiadając się jednoznacznie przeciwko lekceważeniu ich osiągnięć. Wskazywał, że

ujęcie pojęć prawnych w sposób bystry, jasny i zrozumiały jest odrębną sztuką, wymaga wyjątkowego uzdolnienia psychicznego, które było przede wszystkim udziałem narodu rzymskiego, w wyższym stopniu, aniżeli jakiegokolwiek innego. W literaturze i sztuce byli Rzymianie, nawet po pokonaniu Grecji, zawsze przecież uczniami Greków; w dziedzinie prawnej niewiele stosunkowo innym zawdzięczają, oni sami byli tej nauki głównymi mistrzami, stali się też wzorem dla przyszłości, nauczycielami innych narodów. (Piniński 1935, 3)

5. PODSUMOWANIE

Leon Piniński nie podchodził bezkrytycznie do Kodyfikacji Justyniańskiej. W swej wypowiedzi zawarł szereg rzeczowych, ale i czasem polemicznych uwag. Nie kwestionował wagi kodyfikacji, podkreślał też jej doniosłe znaczenie dla kształtowania systemu prawa. Dostrzegał wyraźnie zagrożenia dla nauki i nauczania prawa rzymskiego, jakie rysowały się na tle ówczesnej sytuacji, także politycznej, w Europie. W przeciwieństwie do formułowanych w Niemczech poglądów Piniński starał się wykazywać uniwersalne wartości prawa rzymskiego i ich potężne znaczenie dla nauki prawa w ogóle. Uważał, że marginalizacja prawa rzymskiego będzie zmarnowaniem szansy na zapoznanie się z osiągnięciami rzymskiej jurysprudenencji i tym samym przekreśleniem dziedzictwa Justyniana.

Za bardzo interesujące uznać należy również uwagi dotyczące twórców dzieła, a także stosunku do otaczającego ich świata. Nabrały one szczególnego znaczenia, gdy zdamy sobie sprawę, w jakim czasie Piniński wypowiedział te słowa. Był to – jak wiadomo – okres intensywnych prac nad kodyfikacją prawa w Polsce.

Ponieważ lwowski profesor nie był członkiem Komisji Kodyfikacyjnej II RP, można przypuszczać, że poprzez swe wystąpienie chciał zwrócić uwagę na błędy, jakie popełnili twórcy prawa 1400 lat wcześniej. Treść wystąpienia można zatem traktować jako przestrożę kierowaną do twórców prawa XX w.

BIBLIOGRAFIA

- Archiwum Akt Nowych. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. *Akta osobowe – Leon Piniński*. Sygn. 2/14/0/6/5015.
- Czech-Jeziarska, Bożena. 2011. „Profesor Leon Piniński – wybitny lwowski uczony przełomu XIX i XX wieku”. W *Ius et historia. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Jerzemu Markiewiczowi*. Red. Tadeusz Guz, Waldemar Bednaruk, Maria R. Pałubska. 169–192. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Finkenaer, Thomas. Andreas Herrmann. 2017. „Die Romanistische Abteilung der Savigny-Zeitschrift im Nationalsozialismus”. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung* 134: 1–48. <https://doi.org/10.26498/zrgra-2017-0103>
- Grzybowski, Konstanty. 1982. *Historia państwa i prawa Polski*. Tom 4: *Od ustanowienia do odrodzenia państwa*. Red. Juliusz Bardach, Stanisław Grodziski, Monika Senkowska-Gluck. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Ihering, Rudolf. 1889. *Der Besitzwille. Zugleich eine Kritik der Herrschenden juristischen Methode*. Jena: Gustav Fischer.
- Jakab, Éva. 2021. „Thoughts on Elemér Pólay’s early work: National socialism and Roman Law”. *Hungarian Journal of Legal Studies* 62(1): 1–23. <https://doi.org/10.1556/2052.2021.00335>
- Jońca, Maciej. 2019. „Szekspiolog. Przyczynek do biografii Leona Pinińskiego”. W *Prawo i literatura. Parerga*. Red. Joanna Kamień, Jerzy Zajadło, Kamil Zeidler. 171–182. Gdańsk–Sopot: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Jońca, Maciej. 2021. *Personae – res – actiones. Rozmowy o prawie rzymskim i historii prawa*. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Krzymuski, Edward. 1890. *O najnowszym projekcie kodeksu karnego austriackiego*. Kraków: Czas.
- Kupiszewski, Henryk. 2013. *Prawo rzymskie a współczesność*. Kraków: Wydawnictwo OD.NOWA.
- Kuryłowicz, Marek. 2008. *Symbol prawa ludzkiego. Szkice o prawie rzymskim w utworach Louisa Aragona i Mieczysława Jastruna*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Kuryłowicz, Marek. 2013a. „Das römische Recht als Ideal eines richtigen und gerechten Rechts”. *Comparative Law Review* 16: 247–268. <https://doi.org/10.12775/CLR.2013.024>
- Kuryłowicz, Marek. 2013b. *Prawo rzymskie. Historia – tradycja – współczesność*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Nancka, Grzegorz. 2020. „Szkoła naukowa czy tylko kuźnia talentów? Lwowskie środowisko romanistyczne w latach 1857–1939”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 72(2): 219–235. <https://doi.org/10.14746/cph.2020.2.11>
- Nancka, Grzegorz. 2022. Not only Roman Law. Political Activity of Leon Piniński (1857–1938). *Journal on European History of Law* 13(2): 95–98.
- Osuchowski, Waclaw. 1938. „Śp. Leon hr. Piniński”. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 18(3): 731–733.
- P., S. 1935. „1400-lecie dokonania Kodyfikacji Justynjana”. *EOS* 36(1): 112–113.
- Pikulska-Radomska, Anna. Dagmara Skrzywanek-Jaworska. 2020. „Leona hr. Pinińskiego Wprowadzenie do teorii posiadania”. W *Verus amicus rara avis est. Studia poświęcone pamięci*

- Wojciecha Organiściaka*. Red. Adam Lityński, Andrzej Matan, Marian Mikołajczyk, Dariusz Nawrot, Grzegorz Nancka. 664–676. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Piniński, Leon. 1885. *Der Thatbestand des Sachbesitzererws nach gemeinem Recht. Eine zivilistische Untersuchung*. Vol. 1. Leipzig: Duncker & Humblot.
- Piniński, Leon. 1888. *Der Thatbestand des Sachbesitzererws nach gemeinem Recht. Eine zivilistische Untersuchung*. Vol. 2: *Sukzession in den Besitz, Besitzerwerb animo solo, Besitzwille, Lehre von den juristischen Willenserklärungen*. Leipzig: Duncker & Humblot.
- Piniński, Leon. 1900. *Pojęcie i granice prawa własności według prawa rzymskiego*. Lwów: Drukarnia E. Winiarza.
- Piniński, Leon. 1925. „O stosunkach prawnych niebronionych skargą”. W *Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera*. Tom 2. 189–253. Lwów: Drukarnia Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.
- Piniński, Leon. 1930. „Wpływ błędu *in corpore* i *in qualitate* na ważność umów według prawa rzymskiego”. W *Księga pamiątkowa ku czci Władysława Abrahama*. Tom 1. 393–428. Lwów: Gubrynowicz i Syn.
- Piniński, Leon. 1935. *W 1400-letnią rocznicę kodyfikacji Justyniana. Odczyt wygłoszony we Lwowie na zaproszenie Towarzystwa Filologicznego*. Lwów: Gubrynowicz i Syn.
- Skrzywanek-Jaworska, Dagmara. 2021. „Polemika Leona Pinińskiego na temat *corpus possessionis* z wybranymi przedstawicielami XIX-wiecznej nauki prawa”. *Studia Prawno-Ekonomiczne* 118: 95–118. <https://doi.org/10.26485/SPE/2021/118/6>
- Sójka-Zielińska, Katarzyna. 1973. *Wielkie kodyfikacje cywilne XIX wieku*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Wenger, Leopold. 1935. „Congressus Iuridicus Internationalis”. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung* 55: 491–496. <https://doi.org/10.7767/zrgra.1935.55.1.491>
- Wiaderna-Kuśnierz, Renata. 2016. „Leon hr. Piniński (1857–1938) – prawnik, polityk, historyk sztuki, znawca literatury i kompozytor. Zarys biografii”. W *Przedwojenny Lwów i jego uczeni. Sylwetki – działalność naukowa – osiągnięcia*. Red. Sławomir Dorocki, Paweł Brzegowy. 183–209. Kraków: Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej.
- Witkowski, Stanisław. 1931. „Życie i działalność Leona hr. Pinińskiego”. W *Leon Piniński. Z okazji pięćdziesięciolecia doktoratu*. Red. Stanisław Witkowski, Roman Longchamps de Bérrier. Lwów: Związkowa Drukarnia.
- Witkowski, Stanisław. Roman Longchamps de Bérrier. Red. 1931. *Leon Piniński. Z okazji pięćdziesięciolecia doktoratu*. Lwów: Związkowa Drukarnia.
- Zmierczak, Maria. 2016. „Czy stosunek do prawa rzymskiego jest miarą kultury prawnej? Rozważania na przykładzie III Rzeszy”. *Miscellanea Historico-Iuridica* 15(2): 73–83. <https://doi.org/10.15290/mhi.2016.15.02.07>